

ROCZNIK TOMISTYCZNY
12 (2023) 2

700 ROCZNICA KANONIZACJI
ŚW. TOMASZA Z AKWINU

ROCZNIK TOMISTYCZNY

12 (2023) 2

ΘΩΜΙΣΜΟΣ ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ
ANNARIUS THOMISTICUS
THOMISTIC YEARBOOK
THOMISTISCHES JAHRBUCH
ANNUAIRE THOMISTIQUE
ANNUARIO TOMISTICO
TOMISTICKÁ ROČENKA

ROCZNIK TOMISTYCZNY

12 (2023) 2

Naukowe Towarzystwo Tomistyczne
WARSZAWA

KOMITET REDAKCYJNY / EDITORIAL BOARD:

Michał Zembrzusi (sekretarz / secretary), Magdalena Płotka (zastępca redaktora naczelnego / deputy editor), Dawid Lipski, Natalia Herold (internet), Izabella Andrzejuk, Artur Andrzejuk (redaktor naczelny / editor-in-chief)

RADA NAUKOWA / SCIENTIFIC COUNCIL:

Michał Zembrzusi, Adam Wielomski, Stanisław Wielgus, Janusz Węgrzecki, Antoni B. Stępień, Arkady Rzegocki, Jerzy Nitychoruk, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, Piotr Jaroszyński, Pavol Dancák, Paul J. Cornish, Mehmet Zeki Aydin, Artur Andrzejuk, Anton Adam

RECENZENCI / REVIEWERS

Janusz Węgrzecki, Antoni B. Stępień, Piotr Roszak, Marek Prokop, Mikołaj Krasnodębski, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, Piotr Jaroszyński, Ignacy Dec, Paul J. Cornish, Imelda Chłodna-Błach, Marcin Bukała, Henryk Anzulewicz

REDAKCJA JĘZYKOWA / LANGUAGE EDITORS

Elżbieta Pachciarek (j. polski), Bernice McManus-Falkowska, Ewa A. Pichola, Joanna Pyłat, Magdalena Płotka (j. angielski), Christel Martin, Iwona Bartnicka (j. francuski), Adam M. Filipowicz, Michał Zembrzusi (greka, łacina)

PROJEKT OKŁADKI

Mieczysław Knut

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE

Małgorzata Biegańska-Bartosiak

© Artur Andrzejuk / Naukowe Towarzystwo Tomistyczne (wydawca / editor)

Warszawa 2023

ISSN 2300-1976

Unikalny numer identyfikacyjny – 493506

Rocznik Tomistyczny ukazuje się dzięki pomocy Jacka Sińskiego

Redakcja Rocznika Tomistycznego

ul. Klonowa 2/2

05-806 Komorów POLSKA

www.roczniktomistyczny.pl

e-mail: redakcja@roczniktomistyczny.pl

Partner Fundacja PZU

FUNDACJA

Druk i oprawa: Sowa Sp. z o.o., ul. Raszyńska 13, 05-500 Piaseczno
www.sowadruk.pl

Spis treści

Od Redakcji (Artur Andrzejuk).....	9
------------------------------------	---

Recenzowanie w nauce

Z Antonim B. Stępnem rozmawia Artur Andrzejuk.....	11
--	----

Rozprawy i artykuły

Artur Andrzejuk

Dowodzenie istnienia Boga w metafizyce Tomasza z Akwinu. Problem „drogi z przyczynowości sprawczej” (<i>ex causa efficientis</i>).....	19
--	----

Tomasz Pawlikowski

Czy św. Tomasz z Akwinu korzystał z <i>De veritate</i> Roberta Grosseteste’a? Punkty styczne w nauczaniu o prawdzie obu myślicieli	33
--	----

Michał Zembrzuski

Metafizyka substancji duchowych w <i>Quaestiones de spiritualibus creaturis</i>	55
---	----

Henryk Majkrzak

Cuda Jezusa Chrystusa w objaśnieniu św. Tomasza z Akwinu.....	75
---	----

Artur Andrzejuk

Antropologia filozoficzna w teologii św. Tomasza z Akwinu.....	87
--	----

Magdalena Płotka

Tomasz z Akwinu o gniewie i jego moralnym uzasadnieniu w <i>S. th.</i> I-II, q. 46-48 i II-II, q. 158	103
---	-----

Izabella Andrzejuk

Problematyka kontemplacji w tekstach Tomasza z Akwinu. Wybrane zagadnienia.....	115
---	-----

Małgorzata Łuszczczyńska

<i>Ius et lex</i> , czyli rozważania świętego Tomasza z Akwinu nad prawem.....	129
--	-----

Bartosz Zalewski

Podmiot legitymowany do tworzenia prawa według św. Tomasza z Akwinu. Próba egzegezy <i>Summy teologii</i> I-II, q. 90, a. 3	149
---	-----

Adam Machowski

Aktualność filozofii politycznej Akwinaty. Ostrzeżenia epistemologiczne z XIII wieku	163
--	-----

Bartosz Adamski

Gdyby miłość była konieczna. Kilka uwag o konieczności miłości i wolności Boga w dziele stworzenia według św. Tomasza z Akwinu	181
--	-----

Przemysław Artemiuk

Dlaczego teolog fundamentalny powinien czytać św. Tomasza z Akwinu?.....	191
--	-----

Jacek Banaś

Św. Tomasz z Akwinu o znaczeniu prawdy i mądrości oraz roli nauczyciela w zdobywaniu wiedzy, czyli co ważnego może wnieść filozof średniowieczny do współczesnej edukacji.....	215
--	-----

Bożena Listkowska	
Miłość niemożliwa? Analiza ujęć relacji człowiek-zwierzę w filozofii św. Tomasza z Akwinu i tomizmie konsekwentnym Mieczysława Gogacza	227
Martyna Kozakiewicz	
Czy Joseph Ratzinger zajmował się teologią Akwinaty?	247
Dawid Lipski	
Why Human Being is a Composite of a Plurality of Forms? – John Pecham’s Arguments	261
Valentine Aghoghophia Ovie	
Aquinas on the Fullness of the Grace of Mary	271

Edycje i tłumaczenia

Bartłomiej Uzar, Konstanty Milancej, Jan Siwierski	
Matteo Liberatore i jego metafizyka. Wstęp do tłumaczenia	285
Matteo Liberatore	
Metaphysica generalis seu ontologia / Metafizyka ogólna albo ontologia	291

Sprawozdania i recenzje

Dominika Rejewska	
Sprawozdanie. Sympozjum tomistyczne w 700-lecie kanonizacji św. Tomasza z Akwinu	331
Michał Zembrzusi	
Tomizm na XII Polskim Zjeździe Filozoficznym w Łodzi	343
Katarzyna Werkowicz	
Tożsamość lidera i jego etyczna formacja. Recenzja: Piotr Paweł Orłowski, <i>Tożsamość lidera i jego etyczna formacja z perspektywy traktatu św. Tomasza z Akwinu o rządach Bożych (S.Th., I, 103-119)</i>, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2022	347
Artur Andrzejuk	
Wśród ksiązek o Tomaszu z Akwinu. Recenzja: Eleonore Stump, <i>Akwinata</i>, tłum. Piotr Lichacz, Poznań-Warszawa 2022 (oryginał: Eleonore Stump, <i>Aquinas</i>, London and New York 2003).	367
Ewa A. Pichola	
Realizacja zadań edukacyjnych i wychowawczych przez nauczyciela filozofii w szkole średniej. Recenzja książki Agnieszki Gondek <i>Filozofia wychowania. Filozofia jako podstawa wykształcenia ogólnego w szkole średniej</i>, Warszawa 2021, s. 254	387
Nota o Autorach	395

Table of Contents

Editorial (Artur Andrzejuk)	9
Peer review in science	
Artur Andrzejuk's Interview with Antoni B. Stępień	11

Dissertations and articles

Artur Andrzejuk	
Proof for the Existence of God in Metaphysics of Thomas Aquinas. Problem of "the efficient cause" (<i>ex causa efficientis</i>).....	19
Tomasz Pawlikowski	
Does St. Thomas Aquinas Used Robert Grosseteste's <i>De veritate</i> ? Common Elements in Their Teaching About the Truth.....	33
Michał Zembrzuski	
The Metaphysics of the Spiritual Substances in <i>Quaestiones de spiritualibus creaturis</i>	55
Henryk Majkrzak	
Miracoli di Gesu Cristo secondo san Tommaso d'Aquino	75
Artur Andrzejuk	
Philosophical Anthropology in Theology of St. Thomas Aquinas.....	87
Magdalena Płotka	
Thomas Aquinas on Anger and its Moral Justification (<i>S. th I-II, q. 46-48 and II-II, q. 158</i>)	103
Izabella Andrzejuk	
Problem of Contemplation in the Texts of Thomas Aquinas. Chosen Aspects	115
Małgorzata Łuszczczyńska	
<i>Ius et lex</i> , or the Thoughts of Saint Thomas Aquinas on Law.....	129
Bartosz Zalewski	
A Legislator According to St. Thomas Aquinas. An Attempt at Exegesis of <i>Summa theologiae</i> I-II, q. 90, a.3	149
Adam Machowski	
The actuality of Aquinas' Political Philosophy. Epistemological Warnings from the Thirteenth Century	163
Bartosz Adamski	
If Love was Necessary. A Few Words on the Necessity of Love and the Freedom of God in the Act of Creation in St. Thomas Aquinas	181
Przemysław Artemiuk	
Why a fundamental Theologian Should Read St. Thomas Aquinas?.....	191
Jacek Banas	
St. Thomas Aquinas on the Importance of Truth and Wisdom and the Role of a Teacher in Acquiring Knowledge, or what the Medieval Philosopher Can Bring to Modern Education.....	215

Bożena Listkowska	
Impossible love? Analysis of the Human-Animal Relationship in the Philosophy of St. Thomas Aquinas and Consequential Thomism of Mieczysław Gogacz	227
Martyna Kozakiewicz	
Was Joseph Ratzinger Involved in the Study of Aquinas' Theology?.....	247
Dawid Lipski	
Why Human Being is a Composite of a Plurality of Forms? – John Pecham's Arguments.....	261
Valentine Aghoghophia Ovie	
Aquinas on the Fullness of the Grace of Mary.....	271

Editions and Translations

Bartłomiej Uzar, Konstanty Milancej, Jan Siwierski	
Matteo Liberatore and his metaphysics. Introduction to translation	285
Matteo Liberatore	
Metaphysica generalis seu ontologia / General Metaphysics or Ontology.....	291

Reports and Reviews

Dominika Rejewska	
Report. Thomistic Symposium on the 700th Anniversary of the Canonization of St. Thomas Aquinas	331
Michał Zembruski	
Thomism at the 12th Polish Philosophical Congress in Łódź	343
Katarzyna Werkowicz	
Leader's Identity and Ethical Formation. Review: Piotr Paweł Orłowski, <i>Tożsamość lidera i jego etyczna formacja z perspektywy traktatu św. Tomasza z Akwinu o rządach Bożych (S.Th., I, 103-119)</i> , Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2022	347
Artur Andrzejuk	
Among the Books On Thomas Aquinas. Review: Eleonore Stump, <i>Akwinata</i> , transl. Piotr Lichacz, Poznań-Warszawa 2022 (oryginal: Eleonore Stump, <i>Aquinas</i> , London and New York 2003).....	367
Ewa A. Pichola	
Implementation of Educational and Pedagogical Tasks by a Philosophy Teacher in High School. The Review of the Book by Agnieszka Gondek <i>Filozofia wychowania. Filozofia jako podstawa wykształcenia ogólnego w szkole średniej</i> , Warszawa 2021, s. 254	387
Note about authors.....	395

Czy św. Tomasz z Akwinu korzystał z *De veritate* Roberta Grosseteste'a? Punkty styczne w nauczaniu o prawdzie obu myślicieli

Słowa kluczowe: koncepcje prawdy, św. Tomasz z Akwinu, Robert Grosseteste, augustynizm, scholastyka XIII wieku

Wstęp

Robert Grosseteste był związany przede wszystkim z uniwersytetem w Oksfordzie. Wydawać by się zatem mogło, że jego nauczanie nie miało wpływu na koncepcje formułowane przez św. Tomasza z Akwinu. Niemniej analiza treści *De veritate* Grosseteste'a wskazuje, że dokonał on nie tylko syntetycznej i głębokiej interpretacji problematyki prawdy, ale ponadto ukazuje, że zachodzą pewne zbieżności podejmowanych przez niego zagadnień z kwestią 5 dystynkcji 19 części I *Komentarza do Sentencji* św. Tomasza, a więc na wczesnym etapie kształtowania się doktryny Akwinaty. Zbieżność ta dotyczy

podejmowanych szczegółowych problemów i ujawnia analogię kierunków rozważań, przy swoistej dyskusji Akwinaty z augustynizmem w postaci właściwej dla Grosseteste'a.

Jego dziełko zawiera trzy pytania, które organizują poruszaną problematykę i wyznaczają nieproporcjonalne objętościowo części, które w pewien sposób odpowiadają trzem artykułom z Tomaszowej kwestii. Zakresy owych zespołów problematycznych nie całkiem się pokrywają, ale wynika to z prowadzenia argumentacji, wiodącej do odmiennych rozwiązań doktrynalnych. Dokonana niżej analiza porównawcza

Dr hab. Tomasz Pawlikowski, pracownik naukowy w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy – Bibliotece Głównej Województwa Mazowieckiego.

skupia się wprawdzie na zagadnieniach szczegółowych, ale ujawnia także analogię podziału problematyki.

Poniższe omówienie uwzględnia różnicę w wywodach obu myślicieli, związaną z tym, że nie zawsze te same problemy są w ich nauczaniu równie istotne. Po ukazaniu układu rozważań przedstawiane są zatem w kilku punktach definicje prawdy, zbiorczo podawane przez św. Tomasza i w pewnym rozproszeniu przez Grosseteste'a, ze szczególnym uwzględnieniem określenia prawdy jako „zgodności rzeczy z intelektem”. Osobno omówione jest powiązanie pojęć *adaequatio*, *conformitas* i *rectitudo*, a w kilku punktach istotne dla obu scholastyków zagadnienia: jedyne źródła prawdy, które utożsamia się w obu koncepcjach z Bogiem-Stwórcą; jedności Prawdy Pierwszej; związku prawdy z istnieniem; wielości prawd stworzonych i ewentualnej wieczności niektórych spośród nich.

Nadmienimy, że brakuje opracowań poświęconych porównaniu nauczania o prawdzie w *De veritate* Roberta Grosseteste'a i we wspomnianej kwestii z *Komentarza do Sentencji* św. Tomasza z Akwinu. Wydawałoby się, że zain-

teresowany tą problematyką czytelnik może znaleźć jakieś nakierowania w dość obszernej pracy Stevena P. Marrone'a¹. Jednakże autor ten wyraźnie marginalizuje treści wspomnianego dziełka, skupiając się na komentarzu Grosseteste'a do *Analitik wtórych*. Wbrew przeważającej opinii sytuuje *De veritate* w grupie dzieł wczesnych, z okresu 1210–1215, a powstanie wspomnianego komentarza rozdziela na etapy, wczesny ok. 1209 rok i późny ok. 1228 rok, czym uzasadnia tezę, że obecne tam nauczanie odzwierciedla ostateczne poglądy Grosseteste'a². Przede wszystkim jednak ujmuje je w opozycji: prawda prostego poznania – prawda złożonego poznania, który to schemat jest bez wątpienia właściwy przy omawianiu Arystotelesowej koncepcji prawdy logicznej, ale nie pozwala całościowo zinterpretować rozumienia prawdy w tych nurtach, które wiążą ją ze sferą bytu³. Dla przybliżenia poglądów Grosseteste'a o wiele bardziej przydatne wydaje się stare opracowanie Ludwiga Baura⁴ i nowe, choć krótkie opracowanie uznanego badacza Neila Lewisa: *The Problem of the Unicity of Truth in the Early Oxford Franciscan Schools* i *Robert Grosseteste*⁵, gdzie znajdujemy

¹ S. P. Marrone, *William of Auvergne and Robert Grosseteste: New Ideas of Truth in the Early Thirteenth Century*, New Jersey: Princeton University Press, 1983, s. 135-286.

² Tamże, s. 140-141.

³ O odosobnieniu opinii S. P. Marrone, sformułowanej w tym fundamentalnym dziele, na temat odrzucania przez Grosseteste'a istotnego rysu augustynizmu w *Komentarzu do Analitik wtórych* informuje wzmianka w internetowej *Stanford Encyclopedia of Philosophy*: „An important study of Grosseteste's epistemology, though Marrone's view that Grosseteste was distancing himself from an illuminationist epistemology in the commentary on the *Posterior Analytics* is generally rejected by scholars” – <https://plato.stanford.edu/entries/grosseteste/#Tru> (data dostępu 06.04.2023).

⁴ L. Baur, *Die Philosophie des Robert Grosseteste, Bischofs von Lincoln*, Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters, 18, Münster: Aschendorff Verlag, 1917 s. 201-207.

⁵ Opublikowane w: *The Problem of the Unicity of Truth in the Early Oxford Franciscan School*, ed. L. Schumacher, Berlin/Boston: published by Walter de Gruyter GmbH, © 2021, s. 149-170.

⁶ Opublikowane w: *A Companion to Philosophy in the Middle Ages*, ed. J.J. E. Gracia, T. B. Noone, Blackwell Publishing 2003, s. 597-608.

aktualne, bezpieczne datowanie obu wspomnianych dzieł biskupa Lincolnu na lata 1220–1235⁷. Aktualizowany w 2019 roku artykuł ze *Stanford Encyclopedia of Philosophy* szacuje powstanie *Komentarza do Analitik wtórych* na lata dwudzieste, a *De veritate* na późne lata dwudzieste lub wczesne trzydzieste XIII wieku⁸. Uwzględniając nawet

inne publikacje, dotyczące kwestii datowania i treści dzieł Grosseteste'a na temat prawdy, i dopuszczając datowanie podane przez St.P. Marrone'a, wszelkie potwierdzenia, że *De veritate* było punktem odniesienia dla późniejszych scholastyków, wskazują i tak na uznanie, jakie to dziełko znalazło w środowisku Uniwersytetu Paryskiego.

Proemium do kwestii 5, dystynkcji 19, części I *Komentarza do Sentencji* św. Tomasza a układ problemów w *De veritate* Roberta Grosseteste'a

Jeżeli spojrzymy na *Wstęp (Proemium)* do kwestii 5 dystynkcji 19 części I Tomaszowego *Komentarza do Sentencji*, a następnie porównamy go z porządkiem rozważań w *De veritate* Roberta Grosseteste'a, to zauważymy w nich trójpodział tej samej problematyki, przy częściowej rozbieżności wyodrębnionych zagadnień. Pierwszy zespół problemowy jest bardzo zbliżony u obu, jakkolwiek u Grosseteste'a zawiera dodatkowo argumentację na rzecz jedyności prawdy, do której to kwestii św. Tomasz odnosił się generalnie w artykule 2. Drugi zespół problemowy u Grosseteste'a dotyczy m.in. wieczności prawdy, którym to zagadnieniem Akwinata zajmuje się generalnie w artykule 3. Trzeci i najkrótszy problem omawiany przez Grosseteste'a jest typowy dla augustynizmu,

a istotna dlań kwestia poznania jest inaczej rozwiązywana przez Doktora Anielskiego, ale w powiązaniu z problematyką prawdy.

O odmiennym uporządkowaniu argumentacji wydaje się decydować kontekst doktrynalny, inny w przypadku augustynizmu Grosseteste'a, inny w przypadku nowatorskiego, ale inspirowanego w o wiele większym stopniu arystotelizmem, nauczania św. Tomasza. Formułowanie problemów i to, które z nich stają się wiodące, również prezentuje się w obu przypadkach w dopasowaniu do właściwości konkretnego nurtu.

Uwagę zwraca słownictwo używane przez każdego z tych myślicieli. Grosseteste utożsamiał prawdę z Prawdą Najwyższą (*summa veritas*), zatem wątek

⁷ Tamże, s. 597.

⁸ <https://plato.stanford.edu/entries/grosseteste/#Tru> (data dostępu 06.04.2023). Kwestię datowania przedstawia też Ch. Van Dyke na początkowych stronach swoich artykułów: *A Divinely Aristotelian Theory of Illumination: Robert Grosseteste's epistemology in his Commentary on the Posterior Analytics*, „British Journal for the History of Philosophy” 17 (2009) 4, s. 685-704; *The Truth, the Whole Truth, and Nothing but the Truth: Robert Grosseteste on Universals (and the Posterior Analytics)*, „Journal of the History of Philosophy”, 48 (2010) 2, s. 153-70.

Układ głównych pytań w <i>De veritate</i> Roberta Grosseteste'a	Artykuły <i>Scriptum super I Sententiis</i> , d. 19, q. 5 św. Tomasza z Akwinu według <i>Wstępu (Proemium)</i> – Circa secundam probationem quaeritur de veritate, et quaeruntur tria:
an sit aliqua alia veritas, an nulla sit alia ab ipsa summa veritate	quid sit veritas
an aliqua rerum veritas, quae est conformitas earum ad suas rationes aeternas, aeterna sit et sine initio	utrum omnia sint vera una veritate, quae est veritas increata, sive prima
an sicut non videtur aliqua veritas, nisi in luce supremae veritatis, sic non videatur aliquid esse, nisi in ente supremo	de conditionibus veritatis, scilicet aeternitate et incommutabilitate ejus

tej ostatniej zdominował u niego rozważania nad prawdą jako taką. Przyjęta za podstawową Anzelmiańska definicja prawdy jako prawidłowości (*rectitudo*) stwierdzalnej samym tylko umysłem sprzyjała sprowadzeniu wszelkich przejawów prawdy do jednej i jedynej w istotnym sensie postaci. Doktor Anielski natomiast odróżniał wieczną, niestworzoną Prawdę Pierwszą (*increata prima veritas*) od prawd stworzonych, pomimo, że w *Komentarzu do Sentencji* również uznawał Anzelmiańską definicję prawdy za stosującą się do wszelkich jej typów. Stosowana przezeń terminologia służyła wykazaniu różnic w dziedzinie prawdy, ale też zależności wszelkich prawd pochodnych od Boga jako Prawdy Pierwszej. Odmienna terminologia, zaznaczająca się już w oddzieleniu podejmowanych zagadnień, rozrosła się w szczegółowych rozważaniach, zwłaszcza w określaniu tego, czym jest prawda.

Wskazanie na różnice doktryn i słownictwa niekiedy przesłania to, co je łączy. Naukę św. Tomasza na temat prawdy wiąże zaś z augustynizmem przede wszystkim to, że dyskutuje on z ustaleniami tego dominującego wówczas nurtu. Te ustalenia wydawały się decydować niejednokrotnie o podejmowanych przez Akwinatę szczegółowych tematach, sygnalizowanych często w trudnościach, znajdujących zaś rozwinięcie nie tylko w odpowiedziach na nie, ale także w korpusach poszczególnych artykułów, w których dokonuje się zasadnicze rozstrzygnięcie problemu. Drobne elementy doktrynalne, układ zagadnień, a w szczególności przywoływane definicje, przemawiają za tym, że mógł on korzystać nie tylko z ujęć wypracowanych w kręgu mistrzów Uniwersytetu Paryskiego, ale też z *De veritate* Roberta Grosseteste'a, związanego ze środowiskiem oksfordzkim, co uwidocznił dalsze rozważania.

Czym jest prawda w swej istocie? Definicje przywoływane przez św. Tomasza

Określenie, czym jest prawda, stanowi podstawowy problem artykułu 1 i kwestii 5, dystynkcji 19, części I *Komentarza do Sentencji* św. Tomasza. Dowiadujemy się z niego, że prawda ujawnia trojaki oblicze: (a) ma podstawę w istnieniu bytu oraz (b) istotę w rozpoznanej współmierności rzeczy i intelektu (*secundum commensurationem*), a nadto (c) w intelekcie i wypowiedzi manifestuje się jako skutek poznania. Nie jest więc czymś jednoznacznym, przy czym wszelkie jej odmiany zachowują analogiczną jedność. Według podanych wyżej trzech prawidłowości Doktor Anielski wyróżnia grupy definicji prawdy. Trzy dotyczą podstawy prawdy w bycie: „prawdziwe jest to, co jest” (*veritas est qua ostenditur id quod est*), zaczerpnięta od św. Augustyna; „prawdziwe jest niepodzielenie istnienia i tego, co jest” (*verum est indivisio esse et ejus quod est*)⁹, zwana mistrzowską, co mogłoby wskazywać na Piotra Lombarda, bo jego nazywano Mistrzem, chociaż Filip Kanclerz określał ją jako zaczerpniętą „z [ksiąg lub rozważań] metafizycznych”¹⁰; „prawda jakiejś rzeczy jest własnością jej istnie-

nia, które w niej zostało ustanowione” (*veritas cuiusque rei, est proprietas sui esse quod stabilitum ei est*), podana za Awicenną¹¹. Dwie dotyczą prawdy rozpoznanej we współmierności między treścią intelektualną i realną: „prawda jest zgodnością rzeczy z intelektem” (*veritas est adaequatio rei ad intellectum*)¹², której autora tutaj Tomasz nie podaje; „prawdziwe jest to, co ma się w taki sposób, w jaki wydaje się poznającemu, jeśli on chce i może poznawać” (*verum est quod ita se habet ut cognitori videtur si velit et possit cognoscere*), pochodząca od św. Augustyna¹³. Dwie odnoszą się do prawdy ujawniającej się w intelekcie: „prawda jest tym, przez co okazuje się to, co jest” (*veritas est qua ostenditur id quod est*), podawana przez św. Augustyna¹⁴, i „to, co prawdziwe, jest okazaniem bądź ujawnieniem się istnienia” (*verum est declarativum aut manifestativum esse*), oparta na nauczaniu św. Hilarego z Poitiers¹⁵. Do tego dochodzi definicja wzięta z dziełka *O wierze prawdziwej* św. Augustyna: „prawda jest najwyższym upodobnieniem do zasady, które zachodzi bez żadnego niepodobień-

⁹ Definicja ta nie pojawia się w późniejszych kwestiach o prawdzie. Wydaje się, że św. Tomasz sformułował ją na podstawie wypowiedzi Boecjusza na temat aktu bytowania (*esse*) i podmiotu owego aktu (*id quod est*) w: Boethius, *Quomodo substantiae in eo quod sint, bonae sint*, (PL 64, 1311 B-C).

¹⁰ Philippi Cancellarii, *Summa de bono*, ed. Wicki, vol. 1, s. 10, w. 34.

¹¹ Avicenna, *Metaphysica*, tr. 8, c. 6; Avicenna Latinus, *Liber de Philosophia prima sive scientia divina*, t. 1-2, ed. Simone Van Riet, G. Verbeke, Louvain-Leiden 1977-1980; t. 1, s. 413, w. 83-84.

¹² Tę właśnie definicję znajdujemy u Roberta Grosseteste'a, *De veritate*, ed. Baur, s. 134-135. Trudno jednak wskazać jakieś inne źródła jej dokładnego brzmienia.

¹³ S. Augustinus, *Soliloquia*, II, c. 5. 8 (PL 64, 888).

¹⁴ S. Augustinus, *De vera religione*, c. 36. 66 (PL 34, 151).

¹⁵ Podstawą definicji występującej już w: Philippi Cancellarii, *Summa de bono*, ed. Wicki, vol. 1, s. 10, w. 29, mogą być fragmenty z: S. Hilarius Pictaviensis, *De Trinitate*, V, 3 lub 14 (PL 10, 131 C, 137 B). Bezpośrednim źródłem mogła być jakaś glossa zamieszczona w manuskrypcie.

stwa” (*veritas est summa similitudo principii quae sine ulla dissimilitudine est*)¹⁶. Zastosowanie do wszelkich odmian prawdy przypisał zaś Akwinata Anzelmiańskiej definicji: „prawda jest prawidłowością uchwytną jedynie umysłem” (*veritas est rectitudo sola mente perceptibilis*)¹⁷.

Zebrane przez św. Tomasza definicje stanowią generalnie świadectwo tradycji rozważań nad problematyką prawdy, które dowodzi, że nie była ona w jego czasach czymś marginalnym, a zarazem wplatają się w wyjaśnienie istoty prawdy i tego, że prawda

nie ma jednolitej postaci, lecz różnicuje się w zależności od swoich nośników. Dzieliąc je na grupy, Akwinata charakteryzuje zasadnicze typy prawdy i rozwija główne tezy swej koncepcji. Takie uporządkowanie problematyki świadczy o pewnym namyśle poprzedzającym jej omówienie, będącym również owocem pracy poprzedników św. Tomasza. Spośród samych mistrzów paryskich, fundamentalne opracowania problematyki prawdy pozostawili Wilhelm z Auxerre, Filip Kanclerz, Wilhelm z Owernii i Aleksander z Hales¹⁸.

Definicje Augustyńskie i wskazanie pierwszego źródła prawdy przez Roberta Grosseteste’a

Piszący wcześniej swe dziełko *De veritate*, Robert Grosseteste nie dysponował zapewne takim przeglądem omówień zagadnienia, jaki miał do dyspozycji św. Tomasz, jakkolwiek również zaczął swe rozważania od kwestii definicji prawdy, eksponując od razu definicję wskazującą na element zgodności między mową i rzeczą (*veritas propositio-nis est adaequatio sermonis et rei*), którą odnosił do prawdy sądów. Poczynił to jednak instrumentalnie w trudności dotyczącej kwestii *Czy istnieje jakaś prawda oprócz Prawdy Najwyższej?* (*an sit aliqua alia veritas, an nulla sit alia ab*

ipsa summa veritate?)¹⁹. Wskazanie na prawdę sądów służy w tym przypadku wprowadzeniu argumentacji przeciwnej głównej tezie, stwierdzającej, że w istocie jest tylko jedna prawda. W analogiczny sposób wykorzystuje Grosseteste definicję mającą podstawę w *Soliloquiach* św. Augustyna: „prawdą jest to, co jest” (*veritas est id quod est*), którą św. Tomasz łączył z prawdą bytu. Przywołuje mianowicie pogląd, że skoro rzeczy stworzone przejawiają prawdę, związaną ze swoim bytowaniem, to jest też jakaś prawda oprócz tej, która jest utożsamiona z Bogiem²⁰. Dość szybko

¹⁶ S. Augustinus, *De vera religione*, c. 36. 66 (PL 34, 151-152).

¹⁷ S. Anselmus, *De veritate*, c. 11 (ed. Schmitt, s. 191; PL, 158, 480 A).

¹⁸ T. Pawlikowski, *Prawda następstwem istnienia. Problem prawdy w interpretacji św. Tomasza z Akwinu*, Lublin 2013, s. 141-215. Rozbudowana nauka o prawdzie w *Summa theologica* Aleksandra z Hales była wtórna wobec ustaleń wymienionych poprzedników.

¹⁹ Robert Grosseteste, *De veritate*, ed. Baur, s. 130.

²⁰ Tamże, niżej. Wspomnianym źródłem definicji jest wypowiedź „nam verum mihi videtur esse id quod est. Nihil ergo erit falsum, quia quidquid est, verum est”. – S. Augustinus, *Soliloquia*, II, c. 5. 8 (PL 64, 889).

jednak wskazuje zasadnicze rysy nauki św. Anzelma z Canterbury i zbieżne z nią twierdzenia św. Augustyna, z których wynika, że istotnie prawda jest jedna, mimo przejawiania się w rzeczach stworzonych oraz w sądach i zdaniach pochodnych od ludzkiego umysłu²¹. Na podstawie następnej definicji z Augustynowego dzieła *O wierze prawdziwej*: „prawdą jest, co ukazuje, czym coś jest” (*veritas est, quae ostendit id quod est*)²², Grosseteste argumentuje, że prawda stanowi czynnik odsłaniający istnienie (*esse*) rzeczy i nie jest ona różna od Prawdy Najwyższej, której światło jest jedynie zdolne odsłaniać przed umysłem to, co jest. Nadto umysł, poznając rzeczy stworzone, dostrzega w nich to światło²³.

Jak zaznaczono wyżej, św. Tomasz zestawiał definicje „prawda jest tym, przez co okazuje się to, co jest” (*veritas est qua ostenditur id quod est*) i „to, co prawdziwe jest okazaniem bądź ujawnieniem się istnienia” (*verum est declarativum aut manifestativum esse*), jako odnoszące się do prawdy w intelekcie, co podkreśla zbieżność ze stanowi-

skiem Grosseteste'a, które nie wynikało z samego autorytetu św. Augustyna, lecz i ze sposobu sformułowania definicji, w której rozwinięciu specyficznie ujął on znane Arystotelesowe określenie fałszu i prawdy, stwierdzając że „fałszywością jest to, przez co ocenia się, że jest to, czego nie ma, przez prawdę pojmuje się to, co ukazuje, czym coś jest”²⁴. Akt prawdziwego poznania, że coś jest takie, jakie w rzeczy samej jest, został tu połączony z oddziaływaniem samej prawdy. W szerszym kontekście doktrynalnym okazuje się, że prawda jako taka nie tylko ujawnia byt, ale też uzdalnia umysł do poznawania²⁵.

Grosseteste nie przeczył, że w ludzkim poznaniu występuje działanie rozumu, towarzyszące uchwyceniu przez umysł tego, czym są rzeczy cielesne, lub tego, co dzieje się w nas samych (co zachodzi niematerialnie w duszy poznającego). Przyjął jednak nie tylko zachodzenie rozumowania, ale nadto tezę, że rzeczy doczesne wyrażają z wieczności. Ich źródłowe formy są przeto wieczne i one są odkrywane

²¹ Charakterystyczne elementy, za pomocą których stopniowo odsłania Grosseteste argumenty za uznawaną przez siebie definicją i całą koncepcją Anzelmiańską, to zwrócenie uwagi, że prawda jest poznawana czystym umysłem, czego podstawę znajdujemy u Platona i św. Augustyna (*De vera religione*, c. 3. 3; PL 34, 123-124), a następnie wskazanie, że ten ostatni opowiada się za poznaniem w akcie kontemplacji prawdy utożsamiającej się z Bogiem (*De mendacio*, 3.3; PL 40, 488) – Robert Grosseteste, *De veritate*, ed. Baur, s. 131.

²² W oryginale: *eam esse veritatem, quae ostendit id quod est* – S. Augustinus, *De vera religione*, c. 36. 66 (PL 34, 151). Robert Grosseteste, *De veritate*, ed. Baur, s. 132.

²³ Robert Grosseteste, *De veritate*, ed. Baur, s. 132-133.

²⁴ „falsitatem esse, qua id putatur esse quod non est, intellegit eam esse veritatem, quae ostendit id quod est” – S. Augustinus, *De vera religione*, c. 36. 66 (PL 34, 151). Pierwowzór tego ujęcia mamy bez wątplenia w wyrażeniu: τὸ μὲν γὰρ λέγειν τὸ ὄν μὴ εἶναι ἢ τὸ μὴ ὄν εἶναι ψευδός, τὸ δὲ τὸ ὄν εἶναι καὶ τὸ μὴ ὄν μὴ εἶναι ἀληθές – Arystoteles, *Metaphysica*, IV, 7 (1011 b 26-27). Natomiast u św. Tomasza występuje słynna parafraza tegoż w postaci: „veritas intellectus sit adaequatio intellectus et rei, secundum quod intellectus dicit esse quod est vel non esse quod non est”. – SCG, I, c. 59, n. 2.

²⁵ Robert Grosseteste, *De veritate*, ed. Baur, s. 141-142.

przez umysł poznającego człowieka, a działanie jego rozumu odgrywa w tym rolę pomocniczą w uzyskaniu intuicyjnego wglądu w źródło rzeczy²⁶.

Problem źródeł, interpretacji oraz potencjalnego oddziaływania podanej przez Grosseteste'a definicji prawdy jako *adaequatio rei ad intellectum*

Interpretacja klasycznej definicji prawdy przez Grosseteste'a była zgodna z augustynizmem, nadto wprowadził on jedno z pierwszych jej sformułowań w postaci zbliżonej do współczesnej²⁷. Nie tylko posłużył się bowiem definiensem „zgodność mowy i rzeczy” (*adaequatio sermonis et rei*), ale też „zgodność rzeczy w stosunku do intelektu” (*adaequatio rei ad intellectum*), powołując się przy tym, że „niektórzy [tak] mówią” (*aliqui dicunt*)²⁸. To, że św. Tomasz w *Komentarzu do Sentencji* tę ostatnią definicję umieścił w grupie określeń wedle współmierności tego, co w intelekcie, z tym, co w rzeczy²⁹, wskazuje, iż potraktował ją jako definicję prawdy poznania ludzkiego, bez waloru powszechnego obowiązywania, który

przypisał jedynie definicji podanej przez św. Anzelma³⁰. Podobnie jak dosłowne powtórzenie formuły definicji uprawdopodobnia przypuszczenie, że kierował się pośrednio lub bezpośrednio treściami nauczania Grosseteste'a. Ów stopniował nadto ową zgodność i prawdę, stwierdzając, że najbardziej rzeczywistnia się ona jako zgodność Mowy Ojca i rzeczy, które w tej Mowie są wypowiedane, a nadto, że prawdziwsza jest mowa wewnętrzna, czyli ujęcie poznawcze poczęte w umyśle, niż wyrażająca to ujęcie mowa zewnętrzna. Swe maksimum znajduje prawda w Mądrości i Słowie (*Sapientia autem et Verbum*), tj. Mowie Ojca (*Sermo Patris*)³¹. Do tego wątku także nawiązał Doktor Anielski w *Komentarzu do Sentencji*, stwierdzając,

²⁶ Tamże, s. 133.

²⁷ Istnieje wiele nieporozumień na temat definicji prawdy z użytym w niej charakterystycznym terminem „zgodność” (*adaequatio*) – definicji określanej w polskim środowisku filozoficznym jako klasyczna. Wbrew temu, co głosili sami przedstawiciele łacińskiej scholastyki XIII-wiecznej, nie wskazano dotąd takiej jej postaci w pismach Arystotelesa czy w łacińskich przekładach dzieł Awicenny, Awerroesa lub Izaaka Izraeli. Znajdujemy tam co najwyżej wypowiedzi, które mogły zainspirować myślicieli zachodnioeuropejskich do wypracowania generalnie jednolitej i ogólnie ważnej postaci definicji prawdy, która potem została uznana za klasyczną. Trudno byłoby zapewne wprowadzić w ówczesnym środowisku uniwersyteckim zupełnie nową definicję prawdy bez powołania się na wcześniejsze źródła, a wnioski interpretacji fragmentów *Metafizyki* Arystotelesa czy mało znanych dzieł z kręgu myśli arabsko-żydowskiej wystarczająco ją uzasadniały. Zagadnienia te przedstawia dość szczegółowo praca: T. Pawlikowski, *Prawda następstwem istnienia*, s. 39-223.

²⁸ Robert Grosseteste, *De veritate*, ed. Baur, s. 134.

²⁹ „(...) secundum commensurationem ejus quod est in intellectu ad id quod est in re – S. Thomae Aquinatis, *Super I Sententiarum*, d. 19, q. 5, a. 1, c.

³⁰ Tamże.

³¹ Robert Grosseteste, *De veritate*, ed. Baur, s. 134.

że definicja: „prawda jest najwyższym upodobnieniem do zasady, które zachodzi bez żadnego niepodobieństwa”, odnosi się do Syna Bożego³².

Definicję z charakterystycznym *adaequatio*, ale bez późniejszych zróżnicowań między postacią logiczną i mającą ogólne zastosowanie, spotykamy u Wilhelma z Auxerre, który dodawał, że „pewni [tak] mówią” (*dicunt quidam*)³³. Podobnie postąpił zresztą Filip Kancelerz, który podawaną przez siebie definicję, że „prawda jest zgodnością rzeczy i intelektu”, przypisał „pewnemu filozofowi”³⁴. Również Aleksadner z Halles, współbrat zakonny Roberta Grosseteste'a, żyjący i pracujący w tym samym czasie co on, stwierdzał że definicja tego typu została podana „przez pewnego filozofa” (*a quodam philosopho*)³⁵. Nie wiadomo, kto pierwszy jej użył.

W najwcześniejszym potwierdzonym przypadku jej wystąpienia Wilhelm z Auxerre stwierdził, że prawda wypowiedzi (*veritas dictionis*) jest „zgodnością intelektu w stosunku do rzeczy” (*adaequatio intellectus ad rem*)³⁶. Grosseteste zamienił kolejność słów, wskazując na zgodność rzeczy w stosunku do intelektu. Znamienne jest, że w *De veritate propositionis* odnosił definicję prawdy jako „zgodności mowy i rze-

czy” do prawdy sądów lub zdań, a także wyraźnie łączył ją z definicją podaną przez Arystotelesa w rozdziale 7 księgi IV *Metafizyki*³⁷. Przy czym, nie przywoływał definicji prawdy jako „zgodności rzeczy w stosunku do intelektu”. Z drugiej strony, w *De veritate* stosował definicję prawdy jako „zgodności mowy i rzeczy” do opisanego relacji, która zachodzi między Słowem Przedwiecznym – Mową Ojca a rzeczami stworzonymi. Przypisywał jej zatem zastosowanie do prawdy bytu będącego w relacji do umysłu Stwórcy. Nie można więc uznać, że ograniczał zakres jej zastosowania jedynie do sądów lub zdań (*propositiones*), choć to właśnie sugeruje treść dziełka *De veritate propositionis*. Nie wiadomo przeto, czy rozgraniczał zakresy obu podanych definicji.

Doktor Anielski wymienił definicję „prawda jest zgodnością rzeczy z intelektem” (*veritas est adaequatio rei ad intellectum*) jako daną „wedle współmierności tego, co jest w intelekcie, z tym, co zawiera się w rzeczy”, z uwagą „tak jak się mówi” (*dicitur*), która to uwaga może odnosić się do dziełka Grosseteste'a³⁸. Być może definicja ta rozpowszechniła się już wśród uczonych tego okresu. Znajdujemy ją również w *De praedicationibus* św. Alberta Wielkiego³⁹. Jednak

³² „Quaedam autem datur de veritate secundum quod appropriatur filio, cui etiam appropriatur cognitio, scilicet ab Augustino: veritas est summa similitudo principii quae sine ulla dissimilitudine est”. – S. Thomae Aquinatis, *Super I Sententiarum*, d. 19, q. 5, a. 1, c.

³³ Guillelmi Altissiodorensis, *Summa Aurea*, I, tr. 9, c. 3, q. 5 (ed. Ribaillier, vol. 1, s. 193 i 195).

³⁴ Philippi Cancellarii, *Summa de bono*, ed. Wicki, vol. 1, s. 10, wers 32.

³⁵ Alexandri de Hales, *Summa theologica*, I, n. 89 (ed. Quaracchi 1924, s. 142 a).

³⁶ Guillelmi Altissiodorensis, *Summa Aurea*, I, tr. 9, c. 3, q. 5 (ed. Ribaillier, vol. 1, s. 195).

³⁷ Robert Grosseteste, *De veritate propositionis*, ed. Baur, s. 144. Arystoteles, *Metafizyka*, 1011 b 26-27.

³⁸ S. Thomae Aquinatis, *Super I Sententiarum*, d. 19, q. 5, a. 1, c.

³⁹ B. Alberti Magni, *Liber de praedicamentis*, tr. II, c. 13, ed. Borgnet, vol. 1, Paris: L. Vivès, 1890, s. 193.

komentarz ten powstał zapewne między 1252 i 1256 rokiem, czyli w okresie, w którym św. Tomasz przygotowywał swój *Komentarz do Sentencji*⁴⁰. Nie wiemy, kto jeszcze ją stosował. Zgodność w kwestii jednej formuły określającej, czym jest prawda, wydaje się elementem nieznacznym. Skłania jed-

nak do pytania, czy mimo odrębności w nauczaniu na uniwersytetach w Oksfordzie i Paryżu, i różnic doktrynalnych pomiędzy mistrzami dominikańskimi i franciszkańskimi, Akwinata nie wykorzystywał w jakiejś mierze poglądów Grosseteste'a na potrzeby własnej koncepcji?

Adaequatio a conformitas i rectitudo w stosowanych przez Grosseteste'a określeniach prawdy

Grosseteste uznał nadrzędność definicji podanej przez św. Anzelmia z Canterbury: „prawda jest to słusność/prawidłowość samym tylko umysłem dostrzegalna” (*veritas est rectitudo mente sola perceptibilis*)⁴¹. Również Doktor Anielski jeszcze w *Komentarzu do Sentencji* nie zdecydował się na uznanie definicji z terminem *adaequatio* za nadrzędną. Uczynił to dopiero w następnych opracowaniach zagadnienia. Opowiedział się w nich za powszechnym zastosowaniem definicji Anzelmiańskiej. Jednakże w stosunku do nauczania biskupa Lincolnu poszedł o krok dalej, twierdząc, że zgodność (adekwatność) rzeczy zmysłowo poznawalnych z intelektem poznaje wyłącznie umysł i właśnie dlatego prawda jest określana jako to, co można uchwycić jedynie umysłem⁴². Tym samym bez wyraźnej deklaracji,

de facto opowiedział się za utożsamieniem tego, co określają obie definicje, co w konsekwencji pozwala na wprowadzenie tezy o zrównaniu ich pod względem zakresu. I jedna, i druga definicja z racji swej struktury daje się wszakże stosować w różnych zakresach, co zresztą w przypadku koncepcji *rectitudo* wykorzystywał św. Anzelm. I w swych późniejszych dziełach Akwinata stosował definicję z terminem *adaequatio* w zakresie powszechnym lub szczegółowym, przy czym, stosując ją w zakresie powszechnym, używał formuły typu „prawda jest zgodnością rzeczy z intelektem”, a w odniesieniu do sądów i zdań „prawda jest zgodnością intelektu i rzeczy”. Interpretując je, należy więc brać pod uwagę, który z powyższych elementów jest w relacji do drugiego⁴³.

⁴⁰ A. de Libera, *Albert le Grand et la Philosophie*, Paris: J. Vrin, 1990, s. 21; J.-P. Torrell, *Tomasz z Akwinu – człowiek i dzieło*, tł. A. Kuryś, Kęty–Warszawa 2008, s. 67-70, 388-389.

⁴¹ Robert Grosseteste, *De veritate*, ed. Baur, s. 134-135. S. Anselmus, *De veritate*, c. 11 (ed. Schmitt, s. 191; PL 158, 480 A).

⁴² „(...) dicendum, quod quamvis res sensibiles sensu comprehendantur, tamen earum adaequatio ad intellectum sola mente capitur, et pro tanto dicitur, quod veritas est sola mente perceptibilis”. – S. Thomae Aquinatis, *Super I Sententiarum*, d. 19, q. 5, a. 1, ad 6.

⁴³ T. Pawlikowski, *Prawda następstwem istnienia*, s. 351. Na odróżnienie tych dwu typów definicji i odmiennego zakresu wskazał Franciszek Sylvestris z Ferrary w komentarzu do *Summa contra*

Niemniej Grosseteste, dokonał też istotnych przekształceń doktrynalnych, stwierdzając, że każda rzecz o tyle jest prawdziwa, o ile jest i o ile spełnia swoje istnienie, wykazuje prawidłowość (*rectitudo*) i podobieństwo (*conformitas*) do Słowa (*Verbum*), którym wiecznie jest wypowiedana, lub do wiecznych racji rzeczy (*rationes aeternas*). Z jednej strony otworzył tym pole do rozważań nad związkiem prawdy z istnieniem rzeczy (*inquantum est res ut debet, intantum vera est*), z drugiej wprowadził, na niejako równych zasadach z Anzelmiańskim *rectitudo*, termin *conformitas*, oznaczający upodobnienie formalne, a bliski znaczeniowo temu, co pojmujemy przez *adaequatio*⁴⁴. Bardzo wyraźnie wykorzystuje zresztą ten wątek św. Tomasz w późniejszych o ponad dwadzieścia lat *Kwestiach dyskutowanych o prawdzie*, gdzie w artykule 1 używa niemal zamiennie terminów *conformitas* i *adaequatio*, opisując relację bytu i intelektu⁴⁵.

Prawdę i fałsz rozważał Grosseteste przede wszystkim w aspekcie metafizycznym. Z pozycji teorii bytu odnosił się dopiero do aspektu logicznego. Dla

tego określił prawdę jako „brak defektu lub pełnię bytowania” (*veritas est defectus privatio, sive essendi plenitudo*) i twierdził, że fałsz nie jest możliwy bez tego, co prawdziwe – przy czym zwrócił uwagę, że zdaje się to przeczyć regule logicznej, że zachodzi tylko jedno ze sprzecznych przeciwieństw⁴⁶.

Rozważania na temat prawdy i fałszu prowadzą do tezy o upodobnieniu (*conformitas*), jakie zachodzi między prawdą dowolnej rzeczy i jej racją w wiecznym Słowie, a także o niezbędnym do rozpoznania wszelkiej prawdy stworzonej świetle Najwyższej Prawdy (*lumen veritatis summae*). Przy czym Grosseteste wprost stwierdza, że właśnie to światło, a nie światło prawdy stworzonej, odsłania to, co jest. Oznacza to, że człowiek nie jest zdolny rozpoznać prawdziwie niczego bez owego światła, które wpływa nie tylko na zdolność umysłu, ale czyni poznawalnymi same rzeczy. W rozwinięciu i uzasadnieniu powyższych tez Grosseteste operuje terminami *rectitudo*, *recta* i *res rectificata* w sposób przypominający posłużenie się przez św. Tomasza, a wcześniej przez Filipa Kanclerza, koncepcją prawdy jako

gentiles. Komentarz ten został zamieszczony w wydaniu leonińskim. Konkretnie miejsce w tekście, zawierające to odróżnienie, znajduje się w: S. Thomae Aquinatis, *Opera omnia* iussu impensaue Leonis XIII P. M. edita, t. 13, Romae: Typis Riccardi Garroni, 1918, s. 168. Pogląd ten nie był odosobniony i dobrze byłoby, gdyby badacze filozofii nowożytnej dostarczyli na to przykładów.

⁴⁴ Robert Grosseteste, *De veritate*, ed. Baur, s. 134-135, 137, 139.

⁴⁵ „Hoc est ergo quod addit verum super ens, scilicet conformitatem, sive adaequationem rei et intellectus; ad quam conformitatem, ut dictum est, sequitur cognitio rei. Sic ergo entitas rei praecedit rationem veritatis, sed cognitio est quidam veritatis effectus”. – S. Thomas, *De veritate*, q. 1, a. 1, c.

⁴⁶ Robert Grosseteste, *De veritate*, ed. Baur, s. 135-136. W kontekście pojawiają się rozważania na temat *esse primum et secundum*, gdzie jedno i drugie pojawia się w dwojakim kontekście: bytowym lub logicznym. Pomocne wskazówki na temat tego rozróżnienia znajdują się w publikacji Neil Lewis, *The Problem of the Unicity of Truth in the Early Oxford Franciscan School*, s. 149-170. N. Lewis wyjaśnia, iż bytowanie pierwsze jest tym, co istotne w naturze rzeczy, drugie zaś jej doskonałością – tamże, s.155. Zastosowanie takiej interpretacji znacznie ułatwia dostrzeżenie spójności w koncepcji sformułowanej dość skrótowo przez Grosseteste.

miary (*mensura*). Prawidłowość (*rectitudo*) rzeczy postrzega jako normowaną ich regułą, czyli wieczną racją, w umyśle Bożym. Rzecz spełnia właściwą sobie prawidłowość, o ile wykonuje swe powinności zgodnie z wieczną racją⁴⁷. Doktor Anielski zwracał zresztą uwagę na powiązanie a nawet na swoistą tożsamość „prawidłowości” (*rectitudo*), które występuje w czymś „prawidłowym” (*in recto*), i „miary” (*mensura*)⁴⁸.

Wedle Grosseteste’a, o ile rzecz spełnia zadaną jej prawidłowość (*res rectificata*), o tyle wieczna racja – reguła jest „prawidłowa” sama z siebie (*secundum se recta est*). Prawidłowość (*rectitudo*) jako

taka utożsamia się z Prawdą Najwyższą (*summa veritas*). Dla niedoskonałych umysłów ludzkich jest rozpoznawalna w rzeczach, które są prawdziwe, ale nie jako taka, w postaci czystej, a jedynie w powiązaniu z nimi. Zdolni do jej bezpośredniego oglądania w sobie są jedynie ludzie czystego serca (*mundicordes*), niemniej w jakiejś mierze każdy jest w stanie dostrzec jej światło obecne w rzeczach i w samym poznaniu. Prawda, która sama w sobie jest jedna, jest ujmowana jako zwielokrotniona i rozdzielana z uwagi na wielość rzeczy prawdziwych i na sposób wypowiedzania się⁴⁹.

Zagadnienie pierwszego źródła prawdy w *Komentarzu do Sentencji św. Tomasza*

W najwcześniejszym ujęciu zagadnienia prawdy przez Akwinatę uwagę zwraca to, że bez szerszego uzasadnienia wprowadza on tezę o prawdzie jako mającej podstawę bardziej w istnieniu (*esse*) niż w istocie (*quidditas*), co uwidacznia się zarówno w samej rzeczy, jak i w sposobie jej poznania⁵⁰. A zauważmy, że właśnie teza o związku prawdy z istnieniem była akcentowana przez trzy-

nastowiecznych augustyników i szczególnie mocno podkreślana w *De veritate* Roberta Grosseteste’a.

Podobnie jak augustynicy św. Tomasz wskazywał, że Bóg jako Pierwsza Zasada jest źródłem prawdy intelektu i rzeczy. Stanowi zarazem Pierwszą Prawdę i Pierwszy Byt, a to połączenie powoduje analogiczny związek w bytach stworzonych. W rozważaniach dołączył

⁴⁷ Robert Grosseteste, *De veritate*, ed. Baur, s. 137. Filip Kanclerz stosował termin *mensura* w kontekście *veritas* i *rectitudo*, w *Prologu do Summa de bono*, ed. Wicki, vol. 1, s. 12. U św. Tomasza wykorzystanie koncepcji miary do wyjaśniania kwestii prawdy i stosunku rzeczy do intelektu pojawia się przede wszystkim w *De veritate*, q. 1, a. 2, c., ale też w *Super I Sententiarum*, d. 19, q. 5, a. 2, ad 2 i *Summa Theologiae*, I, q. 16, a. 5, c.

⁴⁸ S. Thomae Aquinatis, *Super I Sententiarum*, d. 19, q. 5, a. 1, ad 4.

⁴⁹ Robert Grosseteste, *De veritate*, ed. Baur, s. 137-138.

⁵⁰ „Cum autem in re sit quidditas ejus et suum esse, veritas fundatur in esse rei magis quam in quidditate, sicut et nomen entis ab esse imponitur; et in ipsa operatione intellectus accipientis esse rei sicut est per quamdam similationem ad ipsum, completur relatio adaequationis, in qua consistit ratio veritatis. Unde dico, quod ipsum esse rei est causa veritatis, secundum quod est in cognitione intellectus”. – S. Thomae Aquinatis, *Super I Sententiarum*, d. 19, q. 5, a. 1, c.

jednak typowe dla arystotelizmu ujęcie zależności w układzie przyczynowo-skutkowym. Tak więc Bóg-Stwórca jest tu określony jako Pierwsza Przyczyna bytowania i prawdy, sama w sobie najbardziej prawdziwa. W porządku przyczyn i skutków ukazana jest też prawda wypowiedzi, zredukowana do pierwszych zasad znanych same przez się, z których to jako podstawowa wskazana jest zasada wyłączonego środka, tym razem nie w odwołaniu się do Arystotelesa, ale do Awicenny⁵¹.

Zagadnienie bytowania rzeczy stworzonych, będącego podstawą ludzkiego prawdziwego poznania, wyjaśnia Akwinata w sposób zbieżny z augustynizmem, ale zarazem uwzględnia elementy teorii przyczyn i partycypacji, za pomocą których wskazuje autonomię stworzenia w bytowaniu i poznawaniu. Twierdzi mianowicie, że to, co stanowi prawdę – jej uzasadnienie (*ratio veritatis*), zawiera się w dwu czynnikach: w istnieniu rzeczy i w proporcjonalnym do niego ujęciu

poznawczym (*in apprehensione virtutis cognoscitivae*). Natomiast jedno i drugie odnosi się do Boga jako do przyczyny sprawczej i wzorczej. Każda rzecz partycypuje w swoim stworzonym istnieniu, przez które formalnie jest, a każdy intelekt partycypuje w świetle, przez które prawidłowo o rzeczy sądzi (*recte de re iudicat*), a które jest uprzyczynowane wzorczo przez światło niestworzone⁵². Jakkolwiek teorie przyczyn i partycypacji nie były obce św. Augustynowi i Anzelmowi, do których Tomasz wyraźnie nawiązuje wzmianką o prawidłowym osądzie, to ich wykorzystanie tutaj wydaje się wskazywać na inspirację odpowiednio arystotelizmem i neoplatonizmem. Podkreślenie, że stworzenia mają własne, choć uprzyczynowane, istnienie oraz że światło umysłu ludzkiego jest stworzone, a zatem również autonomiczne w stosunku do Stwórcy, rozstrzyga zasadniczą kwestię, która nie została dostatecznie wyjaśniona przez Biskupa Hippony⁵³.

⁵¹ „Utraque autem veritas, scilicet intellectus et rei, reducitur sicut in primum principium, in ipsum Deum; quia suum esse est causa omnis esse, et suum intelligere est causa omnis cognitionis. Et ideo ipse est prima veritas, sicut et primum ens: unumquodque enim ita se habet ad veritatem sicut ad esse, ut patet ex dictis. Et inde est quod prima causa essendi est prima causa veritatis et maxime vera, scilicet Deus, ut probat philosophus. Veritas autem enuntiationis reducitur in prima principia per se nota sicut in primas causas; et praecipue in hoc principium, quod affirmatio et negatio non sunt simul vera, ut dicit Avicenna”. – tamże, niżej.

⁵² „Respondeo dicendum, quod, sicut dictum est, art. antec., ratio veritatis in duobus consistit: in esse rei, et in apprehensione virtutis cognoscitivae proportionata ad esse rei. Utrumque autem horum quamvis, ut dictum est, distin. 8, quaest. 1, art. 1, reducatur in Deum sicut in causam efficientem et exemplarem; nihilominus tamen quaelibet res participat suum esse creatum, quod formaliter est, et unusquisque intellectus participat lumen per quod recte de re iudicat, quod quidem est exemplatum a lumine increato”. – S. Thomae Aquinatis, *Super I Sententiarum*, d. 19, q. 5, a. 2, c.

⁵³ W konsekwencji niedopowiedzeń naukę św. Augustyna można zinterpretować chociażby okazjonalistycznie, na wzór Malebranche'a, gdzie udział człowieka w podejmowanych przezeń działaniach jest uznawany za w pewnym sensie pozorny. Jakkolwiek nie jest to jedyna możliwa interpretacja, sprzyja jej niedookreślenie roli oświecenia umysłu stworzonego w wykonywanych przezeń aktach. Na ten temat zob. końcowe fragmenty (od strony 183 do 186) publikacji: T. Pawlikowski, *Logos, myśl, język w pismach św. Augustyna*, w: *Wokół pojęcia logosu*, red. Adam Górniak, seria: Studia nad filozofią starożytną i średniowieczną, t. 2, Warszawa 2003, s. 171-186.

Jednym z podstawowych ustaleń św. Tomasza jest to, że intelekt (nie tylko stworzony) wykonuje własne działanie, dzięki któremu dopełnia się to, czym jest prawda (*ratio veritatis*). Z tym ustaleniem wiązał on również tezę, że jak jedno Istnienie Boże jest zasadą sprawczą i wzorcą dla wszystkiego, co jest, tak jedna Prawda Boża jest zasadą sprawczą i wzorcą dla wszystkiego, co jest prawdziwe. Dodał jednak, że rzeczy istniejących i prawd z nimi powiązanych jest wiele i że są one zróżnicowane, a każda rzecz istnieje formalnie swoim istnieniem i jest formalnie prawdziwa swoją prawdą⁵⁴.

W ten sposób Doktor Anielski zdecydowanie rozgraniczył to, co stwo-

rzony, od tego, co niestworzone, w aspekcie istnienia i prawdy. Wyraźnie też opowiedział się za autonomią stworzeń w zakresie bytowania i prawdy, co ma przełożenie na interpretację działań poznawczych oraz ich skutków, w szczególności w przypadku poznania dokonywanego przez intelekt człowieka. W celu wyjaśniania tej trudnej kwestii przejął jednak pewne elementy doktrynalne i terminy typowe dla augustynizmu, co wydaje się świadczyć o głębokim zakorzenieniu ówczesnie uprawianej refleksji teologicznej i filozoficznej w tym nurcie, ale też o treści dzieł, do których odnosił się Akwinata u progu swej kariery akademickiej.

Jedność i wielość w dziedzinie prawdy oraz jej związek z istnieniem według Grosseteste'a i św. Tomasza

Według Grosseteste'a prawda istotnie jest jedna i jest to Prawda Najwyższa. Wspierał tę tezę nie tylko autorytetem św. Anzelmia, ale też argumentem, że „jeśli nie byłoby żadnej prawdy, to prawda jest, bo to jest prawdą” i to ona jest koniecznym przez się istnieniem (*si nulla veritas est, patet quod veritas est, quia veritas est id, quod per se necesse est esse*). Ostatecz-

nie określił prawdę jako konieczne przez się istnienie lub to, co z konieczności wynika z koniecznego przez się istnienia⁵⁵. Jest to oczywiste nawiązanie do rozdziału 6 traktatu 8 *Metafizyki* Awicenny, ale nadto radykalna postać połączenia prawdy z istnieniem⁵⁶.

Zauważmy, że w przywołanym powyższej ujęciu Grosseteste uznał zwielo-

⁵⁴ „Habet etiam intellectus suam operationem in se, ex qua completur ratio veritatis. Unde dico, quod sicut est unum esse divinum quo omnia sunt, sicut a principio effectivo exemplari, nihilominus tamen in rebus diversis est diversum esse, quo formaliter res est; ita etiam est una veritas, scilicet divina, qua omnia vera sunt, sicut principio effectivo exemplari; nihilominus sunt plures veritates in rebus creatis, quibus dicuntur verae formaliter”. – S. Thomae Aquinatis, *Super I Sententiarum*, d. 19, q. 5, a. 2, c.

⁵⁵ Robert Grosseteste, *De veritate*, ed. Baur, s. 139.

⁵⁶ Oczywiście nie ma tutaj mowy o koncepcji istnienia pokrewnej tej, którą ogłosił św. Tomasz z Akwinu. Co do fragmentów *Metafizyki* Awicenny, do których wydaje się nawiązywać Grosseteste, znajdują się one w krytycznym wydaniu: Avicenna Latinus, *Liber de Philosophia prima sive scientia divina*, t. 1, s. 55 i t. 2, s. 413.

krotnienie się prawdy, co zaznaczył też na końcu swojego traktatu twierdząc, że w poszczególnych jednostkach racja prawdy ulega dywersyfikacji (*invenietur uniuscuiusque veri ratio diversificata*)⁵⁷. Takie wyjaśnienie jednak nie do końca chyba zadowalało, skoro stwierdził nieco niżej, że „intencja prawdy, tak jak intencja bytu, jest dwuznaczna (*ambigua*): w pewien sposób pozostaje jedna we wszystkich rzeczach prawdziwych, ale jest też zróżnicowana w nich jednostkowo poprzez dostosowanie do nich”⁵⁸.

Święty Tomasz z Akwinu zupełnie inaczej zapatrywał się na kwestię jedności prawdy, twierdząc, że wielość prawd wynika z wielości miar intelektu. Jest bowiem pierwsza miara prawdy rzeczy – intelekt Boży, będący ich pierwszą przyczyną, i miary wtórne ludzkich intelektów w postaci rzeczy. Jeśli zaś byłaby nawet jedna miara prawdy, to nie wynikałoby stąd, że jest jedna prawda, ponieważ prawda nie jest miarą, ale współmiernością lub zgodnością (*commensuratio vel adaequatio*). Niemniej wszystkie zróżnicowane współmierności pozostają jego zdaniem w relacji do jednej miary, a zatem wiele prawd stworzonych pochodzi od niestworzonej Prawdy Pierwszej⁵⁹.

Natomiast podobnie ujmował rzecz, gdy chodziło o pierwszeństwo lub nadrzędność prawdy w stosunku do fałszu twierdząc, że gdyby nie było żadnej prawdy, nie byłoby też fałszu (*quando non est veritas, nec etiam falsitas est*)⁶⁰. Jakkolwiek nie zastosował przytoczonej wyżej formuły, która znajduje się w dziełku Grosseteste'a, intencja potwierdzenia wieczności prawdy i jej niezależności od fałszu jest u obu scholastyków ta sama⁶¹.

W kwestii powiązania prawdy z istnieniem można dopatrywać się u Akwinaty inspiracji recepcją wzmiankowanego poglądu Awicenny przez Grosseteste'a oraz innych scholastyków pierwszej połowy XIII wieku⁶². Wyacentowanie tezy o związku prawdy z istnieniem wydaje się wszelako podyktowane przede wszystkim specyficznym wyjaśnianiem definicji prawdy zaczerpniętych z dzieł św. Augustyna, który sam dał owym interpretacjom bardzo solidną podstawę, twierdząc, że „cokolwiek jest, jest prawdziwe” (*quidquid est, verum est*), i formułując definicję „prawdziwe jest to, co jest” (*verum est id quod est*)⁶³. Bez wątpienia cały ten kontekst wpłynął na sposób tłumaczenia przez św. Tomasza tezy zaczerpniętej z księgi II, rozdziału

⁵⁷ Robert Grosseteste, *De veritate*, ed. Baur, s. 142.

⁵⁸ „Quapropter intentio veritatis, sicut intentio entis ambigua est: ex parte aliqua est una in omnibus veris et tamen per appropriationem diversificata in singulis”. – Robert Grosseteste, *De veritate*, ed. Baur, s. 143.

⁵⁹ S. Thomae Aquinatis, *Super I Sententiarum*, d. 19, q. 5, a. 2, ad 2.

⁶⁰ Tamże, d. 19, q. 5, a. 3, ad 3.

⁶¹ Tamże, d. 19, q. 5, a. 3, ad 4 i ad 5.

⁶² Kwestia rozwoju poglądów filozoficznych w I połowie XIII w. nie jest dostatecznie znana, w szczególności wpływ komentarzy tworzonych przez ówczesnych tłumaczy. Zwracając na to uwagę autorzy projektu poświęconego edycji dzieł Ryszarda Rufusa w następującym fragmencie: „The origins of Scholasticism before 1250 have been little studied because until recently it was thought that its authors were capable only of elementary paraphrases of Aristotle. But what we have recently learned about Richard Rufus, as a teacher of Aristotelian natural philosophy, shows that view to be mistaken” – <http://rrp.stanford.edu/life.shtml> (dostęp: 18.04.2023).

⁶³ S. Augustinus, *Soliloquia*, II, c. 5. 8. (PL 32, 889).

1 *Metafizyki* Arystotelesa: „w jaki przeto sposób każda rzecz ma byt, w taki też i prawdę”⁶⁴, gdzie w przekładzie zamiast słowa „byt” (w oryginale εἶναι)

można użyć terminu „istnienie”, nadając cytowanej tezie bardziej egzystencjalny charakter.

Kwestia zwielokrotnienia prawdy wiecznej wedle Grosseteste’a i św. Tomasza

Istotnym problemem, poruszonym przez Grosseteste’a, była kwestia wieczności pewnych prawd różnych od Prawdy Najwyższej. Należą do nich prawdy wyrażen matematycznych, zdań warunkowych, dotyczących wydarzeń przyszłych, i zdań przeczących⁶⁵. Z powodu występowania tego typu wypowiedzi Wilhelm z Owernii uznał, że nie zależą one od Prawdy Pierwszej, ale są prawdziwe jedynie w aspekcie logicznym⁶⁶. Odrzucił w tym punkcie doktrynę augustynizmu, a nadto przyjął nadrzędną rolę definicji prawdy logicznej, rozumianej jako „zgodność wypowiedzi i rzeczy, to jest twierdzenia i przeczenia”. Uważał zresztą, że „owa zgodność zachodzi nie tylko wedle jednego czasu, ale ponadto wedle każ-

dego, i rozciąga się także na wieczność”, a więc wydaje się mieć powszechne zastosowanie⁶⁷. Natomiast Grosseteste zdecydowanie stał na stanowisku, że wieczny jest tylko Bóg, znający wszelkie prawdy odwiecznie. One same z siebie, nawet te, które wydają się prawdziwe czysto logicznie, bez żadnej relacji do rzeczy, nie są wieczne. Prawdziwość czerpią zaś z uwagi na zgodność z korelatywnymi formami, obecnymi w umyśle Bożym⁶⁸.

Problem wieczności prawd podjął Grosseteste w szczególny sposób na końcu swych rozważań, wyjaśniając, czy jak wszelkie prawdy poznaje się wyłącznie w świetle Najwyższej Prawdy, tak wszelkie istnienie jest dostrzegane jedynie w Najwyższym Bycie. Tłumacząc tę

⁶⁴ ὡσθ' ἕκαστον ὡς ἔχει τοῦ εἶναι, οὕτω καὶ τῆς ἀληθείας – Aristoteles, *Metaphysica*, II, 1 (993 b 30-31).

⁶⁵ Robert Grosseteste, *De veritate*, ed. Baur, s. 139-140.

⁶⁶ Guilielmi Alverni, *De universo creaturarum*, s. 796 E.

⁶⁷ „Sexta vero intentio veri, et veritatis, qua vera dicuntur enunciata et verae enunciationes, et hoc, ait Avicenna, est adaequatio orationis, et rerum, id est affirmationis, et negationis; et intelligendum est in sermone Avicennae quod orationem vocat tam exteriorem, scriptam scilicet, vel vocalem, quam spiritualementem, sive intellectualem; et intelligendum est in sermone Avicennae quod orationem vocat tam exteriorem, scriptam scilicet, vel vocalem, quam spiritualementem, sive intellectualem. [...] Verum igitur est secundum hanc intentionem adaequatum, ut dixi, suae affirmationi, vel negationi, et ista adaequatio est non secundum unum tempus tantum, immo secundum omne, et extenditur etiam in aeternitatem”. – Guilielmi Alverni, *De universo creaturarum*, s. 795 a, A-B. Bardzo pozytywnie ocenił ten element odejścia od augustynizmu i uczynienie z definicji prawdy logicznej definicji podstawowej S.P. Marrone, *William of Auvergne and Robert Grosseteste*, s. 50-51, 80-85, 93, 96-97, 128.

⁶⁸ Robert Grosseteste, *De veritate*, ed. Baur, s. 141.

kwestię, zaznaczył, że zachodzi dwojaki sposób poznawania (zarówno w poznaniu umysłowym, jak i w zmysłowym): jeden we wzorze lub podobiznie, drugi samej rzeczy bezpośrednio. W pewnych sytuacjach „jaśniej i otwarciej” (*clarior et apertior*) rzecz prezentuje się w sobie samej, innym razem w swej podobiznie lub wzorze. Jeżeli teraz weźmiemy pod uwagę, że istota Boga jest najjaśniejszym światłem, to bezpośrednio poznanie w niej wiecznych racji rzeczy jest „pewniejsze, czystsze i oczywistsze” (*certior et purior et manifestior*) niż rozpoznawanie ich przez podobizny obecne w stworzeniu. I tak, w odniesieniu do istotnych własności, określonych w wiecznych racjach rzeczy, prawdziwe poznanie jakiegokolwiek bytu stworzonego nie dokonuje się inaczej, jak w umyśle wspieranym przez Słowo Wieczne⁶⁹.

Święty Tomasz również przyjmował, że jest tylko jedna prawda wieczna, mianowicie Boża, podobnie jak jedno jest wieczne istnienie Boże. Wyraźniej jednak niż Grosseteste, odwołując się do przyjętej wcześniej tezy, że choć prawda znajduje swoje dopełnienie w intelekcie, to podstawę ma w istnieniu rzeczy, uznawał różnicowanie się istnienia i w konsekwencji prawdy obecnej w rzeczach przygodnych, podlega-

jących zmianom. Wszystkie przysługujące stworzonym bytom przygodnym prawdy, tak jak ich istnienie, uznał bez wyjątku za zmienne, przygodne i niekonieczne, chociaż prawda Boża, od której pochodzą, jest w pełni niezmienna. Uważał, że podobnie jest w przypadku prawd intelektualnych. Żaden stworzony intelekt nie jest wieczny i niezmienny ze swej natury, zatem żadna prawda, która konstytuuje się w odniesieniu rzeczy do takiego intelektu, nie jest wieczna i niezmienna. Jedynie prawda konstytuująca się w intelekcie Bożym i z Bogiem tożsama jest wieczna i niezmienna⁷⁰.

Zwraca tutaj uwagę powiązanie trwania prawdy z trwaniem bytu, z którym jest ona związana, akcentowane przez Akwinatę w całym artykule, a szczególnie w korpusie i odpowiedziach na trudności. Chodzi zarówno o trwałość bytu poznawanego, w którego istnieniu prawda ma fundament, jak i o trwałość bytu poznającego, w którego intelekcie prawda znajduje konstytuującą ją dopełnienie. Wyklucza to całkowicie możliwość rzeczywistego przyswojenia sobie przez jakikolwiek umysł lub intelekt stworzony jakiegokolwiek niezmiennej prawdy wiecznej w całej pełni tego, jaką ona jest w intelekcie Bożym, gdzie jest dopasowana do miary Bytu Absolutnego.

Zakończenie

Układ zagadnień w Tomaszowej kwestii 5 dystynkcji 19 z części I *Komentarza do Sentencji*, poświęconej prawdzie,

i w *De veritate* Roberta Grosseteste'a, jest podobny. Różnice w układzie wydają się mieć podłoże doktry-

⁶⁹ Robert Grosseteste, *De veritate*, ed. Baur, s. 141-142.

⁷⁰ S. Thomae Aquinatis, *Super I Sententiarum*, d. 19, q. 5, a. 3, c.

nalne. Uwagę zwracają dwie definicje zaczerpnięte z dzieł św. Augustyna, nieco inaczej interpretowane, ale wykorzystywane przez obu trzynastowiecznych myślicieli. Grosseteste mocno podkreślał aspekt odślania bytu przez prawdę, co również ma swój odpowiednik u Doktora Anielskiego, nie tylko w postaci przywoływania definicji prawdy wiązanej ze św. Hilarym z Poitiers. Niewątpliwie był to też wpływ augustynizmu, zgodnie z którym byty są czytelne dla umysłu w swych ideach wzorczych. Święty Tomasz zmienił jedynie pewien element w tym ujęciu twierząc, iż rzeczy stworzone przejawiają prawdę, a intelekt rozpoznaje ich strukturę i własności w nich samych.

Gdy przyjął, że „prawda jest zgodnością rzeczy z intelektem” (*veritas est adaequatio rei ad intellectum*), niewątpliwie powtórzył definicję podaną przez Grosseteste’a, zmieniając jedynie formę gramatyczną. I podobnie jak on nie zdecydował się w *Komentarzu do Sentencji* potraktować owej definicji jako podstawowej czy mającej powszechne zastosowanie do wszelkich typów prawdy. Nawiązaniem do nauczania Biskupa Lincolnu mogła być też definicja „prawda jest najwyższym upodobnieniem do zasady, które zachodzi bez żadnego niepodobieństwa”, mająca jednak podstawę w dziełku *O wierze prawdziwej* św. Augustyna.

Grosseteste przywiązywał znaczną wagę do definicji prawdy jako zgodności rzeczy z intelektem i wyraźnie przyznawał jej zakres większy niż odpowiadający ludzkiemu poznaniu, co mogło mieć przełożenie na rozwój poglądów

Akwinaty. Doskonałym potwierdzeniem tego jest łączenie kwestii adekwacji i upodobnienia (*conformitas*) z relacją rzeczy do intelektu Bożego i problemem *rectitudo*. W omawianym dziełku uznał za podstawową podaną przez św. Anzelma definicję „prawda jest prawidłowością uchwytą jedynie umysłem” (*veritas est rectitudo sola mente perceptibilis*), podobnie jak św. Tomasz w *Komentarzu do Sentencji*, co jest kolejnym punktem stycznym w treściach porównywanych opracowań.

Grosseteste bardzo silnie akcentował również związek prawdy z istnieniem, przy czym tezę o jego zachodzeniu argumentował raczej na podstawie stanowiska augustyników niż Awicenny, które traktował raczej jako dodatkowy autorytet potwierdzający, że prawda istotnie jest tylko jedna. W tym punkcie Doktor Anielski zajął odmienne stanowisko, przyjmując tezę o wielości prawd w stworzeniu – stosownie do wielości rzeczy i intelektów, a jednocześnie uznając, że jest jedno niestworzone źródło wszelkiej prawdy w intelekcie Bożym. Bóg – Stwórca pojęty jako Samoistne Istnienie i zarazem Pierwsza Prawda był wskazywany więc jako ostateczne uzasadnienie całego prawdziwościowego porządku bytu i poznania.

Koncepcja sformułowana przez św. Tomasza okazała się prostsza i bardziej pasowała do zdroworozsądkowego obrazu rzeczywistości. Przede wszystkim jednak jasno rozgraniczała to, co stworzone i doczesne, od tego, co niestworzone i wieczne, przy zadowalającym wyjaśnieniu zależności pierwszego od drugiego. Zaakceptowanie przez Akwinatę właściwego dla augustynizmu prze-

konania o powiązaniu prawdy z bytem z pewnością wpisywało się w nowopowstałą metafizykę egzystencjalną.

Poczynione zestawienia wykazują wiele punktów wspólnych nauczania o prawdzie w *Komentarzu do Sentencji* św. Tomasza i w *De veritate* Roberta Grosseteste'a, gdzie krótkie rozważania wręcz sugerują egzystencjalne rozwiązanie problemu. W obu dziełach jest obecna niezbyt często spotykana formuła klasycznej definicji prawdy jako zgodności rzeczy z intelektem. Różni

się ona od tej występującej w *Prologu* do *Summa de bono* Filipa Kanclerza, który wydawał się nie przywiązywać do niej wagi. Tymczasem Biskup Lincolnu umieszczał termin *adaequatio* w kontekstach innych wyrażań, istotnych również dla Doktora Anielskiego, i dokonywał dość głębokich interpretacji. Wszystko to razem wzięte czyni prawdopodobną tezę o zależności bezpośredniej lub pośredniej między nauczaniem św. Tomasza i Grosseteste'a w wymienionych opracowaniach.

Bibliografia

Teksty źródłowe

1. Beati Alberti Magni, Ratisboniensis episcopi, Ordinis Praedicatorum, *Opera Omnia*, cura et labore Augusti et Emili Borgnet, vol. 1, Parisiis: apud Ludovicum Vivès, bibliopolam editorem, 1890.
2. *S. Anselmi Cantuariensis Archiepiscopi Opera Omnia*, ed. Franciscus S. Schmitt, t. 1-6, Stuttgart – Bad Cannstatt: Friedrich Frommann Verlag (Günther Holzboog), 1968.
3. *Aristotelis Opera ex recensione Immanuelis Bekkeri*, t. 2, edidit Academia Regia Borusica, Berolini: apud W. de Gruyter et socios, 1960.
4. Avicenna Latinus, *Liber de Philosophia prima sive scientia divina*, t. 1-2, ed. S. Van Riet, G. Verbeke, Louvain: E. Peeters; Leiden: E. J. Brill, 1977-1980.
5. *Doctoris irrefragabilis Alexandri de Hales Ordinis minorum Summa theologica*, t. 1, Quaracchi: Collegium S. Bonaventurae, 1924.
6. Guilielmi Alverni, *De universo creaturarum, Opera omnia*, t. 1, Parisiis: apud Emundum Couterot, 1674 (reprint: Frankfurt am Main: Minerva, 1963).
7. Magistri Guilielmi Altissiodorensis, *Summa Aurea*, vol. 1, cura et studio Jean Ribaillier, Paris: Éditions du Centre national de la recherche scientifique; Grottaferrata (Roma): Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas, 1980.
8. *Patrologiae Cursus Completus. Series Latina*, ed. Jacques Paul Migne, t. 1-221, Paris 1844-1855, 1862-1865.
9. *Philippi cancellarii parisiensis summa de bono: Ad fidem codicum primun edita*, vol. 1-2, studio et cura Nicolai Wicki, seria: Opera Philosophica Mediae Aetatis Selecta, Bernae: Francke, 1985.
10. *Die Philosophischen Werke des Robert Grosseteste*, ed. Ludwig Baur, «Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters: Texte und Untersuchungen 9», Münster: Aschendorff, 1912.
11. Sancti Thomae de Aquino, *Quaestiones disputatae de veritate, Opera omnia* iussu Leonis XIII P. M. edita, t. 22/1.2, Romae: ad Sanctae Sabinae, 1970.
12. Sancti Thomae Aquinatis, *Scriptum super Sententiis magistri Petri Lombardi*, t. 1, ed. P. Mandonnet, Parisiis: Sumptibus P. Lethielleux Editoris, 1929.
13. Sancti Thomae Aquinatis, *Summa contra Gentiles, Opera omnia* iussu impensa Leonis XIII P. M. edita, t. 13, Romae: Typis Riccardi Garroni, 1918.
14. Sancti Thomae Aquinatis, *Summa Theologiae, Opera omnia* iussu impensa Leonis XIII P. M. edita, t. 4-12, Romae: Typographia Polyglotta, 1888-1906.

Literatura przedmiotu

1. Baur L., *Die Philosophie des Robert Grosseteste, Bischofs von Lincoln*, Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters, 18, Münster 1917.
2. Lewis N., *The Problem of the Unicity of Truth in the Early Oxford Franciscan School*, w: *The Problem of the Unicity of Truth in the Early Oxford Franciscan School*, ed. Lydia Schumacher, Berlin/Boston 2021, s. 149-170.
3. Lewis N., *Robert Grosseteste*, w: *A Companion to Philosophy in the Middle Ages*, ed. J.J. E. Gracia, T. B. Noone, Blackwell Publishing 2003, s. 597-608.
4. Libera A. de, *Albert le Grand et la Philosophie*, Paris 1990.
5. Marrone S. P., *William of Auvergne and Robert Grosseteste: New Ideas of Truth in the Early Thirteenth Century*, New Jersey 1983.
6. Pawlikowski T., *Prawda następstwem istnienia. Problem prawdy w interpretacji św. Tomasza z Akwinu*, Lublin 2013.
7. Pawlikowski T., *Logos, myśl, język w pismach św. Augustyna*, w: *Wokół pojęcia logosu*, red. tomu A. Górniak, Studia nad filozofią starożytną i średnio-wieczną, t. 2, Warszawa 2003, s. 171-186.
8. Torrell J.-P., *Tomasz z Akwinu – człowiek i dzieło*, tł. A. Kuryś, Kęty 2008.
9. Van Dyke Ch., *A Divinely Aristotelian Theory of Illumination: Robert Grosseteste's epistemology in his Commentary on the Posterior Analytics*, „British Journal for the History of Philosophy” 17 (2009) 4, s. 685-704.
10. Van Dyke Ch., *The Truth, the Whole Truth, and Nothing but the Truth: Robert Grosseteste on Universals (and the Posterior Analytics)*, „Journal of the History of Philosophy” 48 (2010) 2, s. 153-70.

Źródła internetowe

1. <https://plato.stanford.edu/entries/grosseteste/#Tru> (data dostępu 06.04.2023)
2. <http://rrp.stanford.edu/life.shtml> (data dostępu 18.04.2023)

Does St. Thomas Aquinas Used Robert Grosseteste's *De veritate*? Common Elements in Their Teaching About the Truth

Keywords: Concepts of Truth, St. Thomas Aquinas, Robert Grosseteste, Augustinianism, Scholasticism of the Thirteenth Century

Does St. Thomas Aquinas used Robert Grosseteste's *De veritate*?

The focus of both Grosseteste in *De veritate* and St. Thomas in the analogous issue from the *Commentary on the Sentences* on the problem of the definition of truth, with particular emphasis on the role of the Anselmian expression *veritas est rectitudo sola mente perceptibilis* and the new *veritas est adaequatio rei ad intellectum*, suggest that Aquinas knew the views of the Oxford master. Less significant indicators are the threads taken up in the discussion with Augustinianism, but also here we find similarities in the interpretation of the terms *rectitudo*, *adaequatio* and *conformitas*. Derived by Grosseteste from the works of St. Augustine, the connection of truth with existence, including the thesis that truth reveals existence, as well as identifying it with Avicenna's Necessary Existence, contains clues that are important for the Angelic Doctor at the stage of founding his own doctrine on the truth. All of this makes it probable that he was referring to the content of Bishop Lincoln's work.

Nota o Autorach

Bartosz Adamski – ks. mgr, absolwent Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Toruńskiej. Studia filozoficzno-teologiczne ukończył na Wydziale Teologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, uzyskując tytuł zawodowy magistra teologii na podstawie pracy pt. „*In libertatem vocati*” (Ga 5, 13). *Wolność w Chrystusie w świetle piątego rozdziału „Super Epistolam S. Pauli Apostoli ad Galatas lectura” św. Tomasza z Akwinu*. Za pracę tę otrzymał Nagrodę im. prof. Mieczysława Gogacza (laureat X edycji). Obecnie pełni funkcję prefekta roku propedeutycznego w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Toruńskiej.

Artur Andrzejuk – prof. dr hab., prof. zwyczaj. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, na którego Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej kieruje Katedrą Historii Filozofii. Przewodniczący Naukowego Towarzystwa Tomistycznego, redaktor naczelny Rocznika Tomistycznego. Autor szeregu publikacji z zakresu filozofii i teologii średniowiecznej, tomizmu, etyki i klasycznej filozofii człowieka. Interesuje się filozofią bytu, antropologią filozoficzną i etyką. Jest uczniem (i następcą na Katedrze) Profesora Mieczysława Gogacza.
Nr ORCID: 0000-0002-7926-4070

Izabella Andrzejuk – dr, wykładowca filozofii w Akademii Białskiej im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego, Polskiego Towarzystwa Pedagogiki Filozoficznej oraz redakcji „Rocznika Tomistycznego”. Jest autorką ponad osiemdziesięciu artykułów o tematyce filozoficznej. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół historii filozofii (arystotelizm, tomizm, filozofia polska), etyki, klasycznej teorii człowieka, filozoficznych podstaw mistyki. Napisała książkę pt. *Filozofia przyjaźni. Tomasz z Akwinu* (Warszawa 2007), (wspólnie z Arturem Andrzejukiem) *Tomasz z Akwinu jako etyk* (Warszawa 2021) oraz *Od etyki Arystotelesa do filozofii moralnej Tomasza z Akwinu*, (Warszawa 2021).
Nr ORCID: 0000-0002-4961-2580

Przemysław Artemiuk – ks. prof. ucz., dr hab., teolog fundamentalny, adiunkt na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, wykładowca w Wyższym Seminarium Duchownym w Łomży oraz przewodniczący Stowarzyszenia Teologów Fundamentalnych w Polsce. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Ostatnio opublikował monografię *Kim jest papież w Kościele? Szkice z teologii prymatu* (Płock 2022), a także zredagował tomy studiów *Odcienie polskiego katolicyzmu* (Płock 2022) oraz *Hermeneutyka i apologia. W kręgu myśli teologicznej ks. Henryka Seweryniaka* (Płock 2022).
Nr ORCID: 0000-0001-5337-0329

Jacek Banaś – nauczyciel, etyk; zastępca dyrektora Departamentu Kształcenia Ogólnego i Podstaw Programowych (MEiN).

Magdalena Bejm – magister filologii klasycznej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Od 2020 roku asystent dydaktyczny w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, prowadzi lektorat języka łacińskiego i greki starożytnej. Główne kierunki zainteresowań naukowych: mediewistyka, literatura nowołacińska XVI wieku, edytorstwo. Przygotowuje edycję cap. XXXIX-XL *Victoria Deorum, sive veri herois eductio* S.F. Klonowica wraz z komentarzem edytorskim.

Marcin M. Grabowski – absolwent filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Do jego zainteresowań należą metafizyka tomistyczna, historia filozofii starożytnej i chemia organiczna.
Nr ORCID: 0009-0009-1072-2641

Martyna Kozakiewicz – mgr; doktorantka w Szkole Doktorskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie na kierunku nauk teologicznych.

Dawid Lipski – dr; adiunkt w Instytucie Społecznych Podstaw Penitencjarystyki Akademii Wymiaru Sprawiedliwości. Stypendysta Funduszu Stypendialnego i Szkoleniowego (Liechtenstein), Fundacji Lanckorońskich z Brzezia (Londyn) oraz Deutscher Akademischer Austausch Dienst (Kolonja). Redaktor w czasopiśmie „Pro Fide, Rege et Lege” oraz w „Roczniku Tomistycznym”. Nauczyciel dyplomowany etyki w szkole podstawowej i średniej.
Nr ORCID: 0000-0003-2136-0622

Bożena Listkowska – dr, adiunkt w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Ukończyła studia filologiczne na Wydziale Humanistycznym Akademii Bydgoskiej oraz studia filozoficzne na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Doktorat nauk humanistycznych w zakresie filozofii otrzymała na UKSW w wyniku obrony rozprawy pt. *Lowańskie modyfikacje tomizmu tradycyjnego w pracach ks. Piotra Chojnackiego*; wersja książkowa: *Tomizm otwarty Piotra Chojnackiego* (Bydgoszcz 2014). Prowadzi badania nad współczesną filozofią polską. Przedmiotami jej zainteresowań są w szczególności filozofia człowieka i metafizyka. Współredaktor serii książek: *Tomizm polski 1879–1918. Słownik filozofów*, *Tomizm polski 1919–1945. Słownik filozofów* i *Tomizm polski 1946–1965. Słownik filozofów*. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego.
Nr ORCID: 0000-0002-6635-5934

Małgorzata Łuszczynska – dr hab., prof. ucz. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, pracownik w Katedrze Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego na Wydziale Prawa i Administracji UMCS. Jest autorem licznych publikacji naukowych z zakresu filozofii prawa oraz historii doktryn polityczno-prawnych. Zainteresowania naukowe oscylują wokół problematyki społecznej nauki Kościoła katolickiego, tomizmu, myśli politycznej i prawnej średniowiecza, normatywizmu i jego krytyki, rozwoju filozofii prawa w okresie dwudziestolecia międzywojennego w Polsce. Członek Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, Polskiego Towarzystwa Myśli Politycznej. Redaktor czasopisma „Annales UMCS sekcja G (Ius)”.
Nr ORCID: 0000-0002-4387-8820

Adam Machowski – ks. dr, wykładowca filozofii i etyki w Akademii Jagiellońskiej w Toruniu. Obronił doktorat z teologii poświęcony moralno-etycznym aspektom *De regno* Tomasza z Akwinu i doktorat z filozofii na Universidad de Navarra zatytułowany *Participatio politica en Tomás de Aquino* będący interpretacją filozofii politycznej Akwinaty zawartej w *Komentarzu do „Polityki”* i w *Sumie teologicznej*. Autor wielu artykułów odnoszących się do doktryny społecznej i politycznej Tomasza z Akwinu. Ostatnio głównym tematem badań są studia komparatystyczne nad sprawnościami moralnymi u Akwinaty i Konfucjusza – książka: *Cnoty społeczne u Konfucjusza i Tomasza z Akwinu. Studium porównawcze nad sprawnościami moralnymi Wschodu i Zachodu*.
Nr ORCID: 0000-0003-0681-0728

Henryk Majkrzak SCJ – doktor habilitowany teologii dogmatycznej, doktor teologii życia wewnętrznego i doktor filozofii człowieka, kierownik Sekcji Filozoficznej Polskiego Towarzystwa Teologicznego oraz członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego i Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, miłośnik dzieł i nauczania św. Augustyna, św. Tomasza z Akwinu i innych doktorów Kościoła. Wieloletni wykładowca w Wyższym Seminarium Misyjnym Księża Sercanów w Stadnikach oraz w różnych uczelniach kościelnych Krakowa i okolic, współpracujący z wieloma czasopismami naukowymi, autor ponad 140 publikacji, w tym 18 książek. Swoją działalnością wspiera rodzinę, patriotyzm i pamięć o Żołnierzach Wyklętych, czyli Niezłomnych.

Konstanty J. Milancej – student filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Do jego zainteresowań należą historia scholastycznej filozofii naturalnej i metafizyki.

Nr ORCID: 0009-0000-9575-8217

Valentine Aghoghophia Ovie – ks. mgr, związany z Zakonem św. Augustyna w prowincji nigeryjskiej (urodził się w Lagos w Nigerii). W 2012 roku uzyskał na Uniwersytecie św. Tomasza z Akwinu w Makurdi w stanie Benue licencjat z filozofii, a w 2017 roku na Uniwersytecie św. Augustyna w Jos, w stanie Plateau licencjat z teologii. Pogłębiając swoje naukowe zainteresowania studiował teologię uzyskując w 2022 roku na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie tytuł magistra teologii dogmatycznej. Obecnie kończy swoją rozprawę doktorską z teologii dogmatycznej. Ponadto od sześciu lat pracuje jako wikariusz w Archidiecezji Warszawskiej, zajmując się anglojęzyczną społecznością katolicką. Publikuje artykuły na tematy teologiczne związane z angelologią, kosmogonią, mariologią i epistemologią.

Tomasz Pawlikowski – dr hab., pracownik naukowy w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy – Bibliotece Głównej Województwa Mazowieckiego. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Opublikował kilkadziesiąt tekstów naukowych w formie artykułów, recenzji lub monografii, głównie z zakresu filozofii, z których największe znaczenie ma książka *Prawda następstwem istnienia. Problem prawdy w interpretacji św. Tomasza z Akwinu* (2013). Jest ponadto autorem 127 haseł w Powszechnej Encyklopedii Filozofii i 32 w Encyklopedii Filozofii Polskiej. Podejmuje także tematy związane z historią księgozbiorów.

Nr ORCID: 0000-0003-0618-611X

Ewa Agnieszka Pichola – dr, absolwentka Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Doktorat z filozofii obroniła w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego na podstawie rozprawy, w której analizowała dorobek Dietricha von Hildebranda z perspektywy obecności wątków modernistycznych w jego pismach. Interesuje się zagadnieniami z pogranicza metafizyki i psychologii, a szczególnie filozoficznymi podstawami koncepcji psychologicznych oraz antropologicznymi aspektami prawdy.
Nr ORCID: 0000-0001-6078-7384

Magdalena Płotka – dr hab., profesor uczelniany w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Pełni funkcję z-cy dyrektora Instytutu Filozofii oraz z-cy przewodniczącego Rady Dyscypliny Filozofia. Jest ponadto z-cą redaktora naczelnego Rocznika Tomistycznego i członkiem Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Zainteresowania naukowe M. Płotki skupiają się wokół średniowiecznej filozofii praktycznej, historii filozofii polskiej w XV i XVI wieku, paleografii łacińskiej oraz filozofii współczesnej. Jest autorką książek: *Metafizyka i semantyka. Filozofia Jana Wersora* (Warszawa, 2013), *Filozofia jako praktyka. Myśl krakowskiego praktycyzmu w XV i XVI wieku* (Warszawa 2016) oraz *Tomasz z Akwinu o przyjemności*, (Warszawa 2021). Publikuje w „Rocznikach Filozoficznych”, „Edukacji filozoficznej”, „Filo-sofiji”, „Roczniku Tomistycznym” i in.
Nr ORCID: 0000-0002-6993-2178

Dominika Rejewska – studentka filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Pracę dyplomową poświęca zagadnieniom ontologii dzieła sztuki u Hansa-Georga Gadamera.

Jan Siwierski – studiuje na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie oraz na Warszawskim Uniwersytecie Medycznym. Do jego zainteresowań należą metafizyka, logika i filozofia nauki.

Antoni B. Stępień – prof. zw. dr hab., emerytowany profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Głównym przedmiotem jego zainteresowań filozoficznych są trzy dyscypliny: teoria poznania, metafizyka i estetyka. W teorii poznania podejmował: fenomenologiczną analizę deskrypcyjną, dyskusję ze sceptycyzmem oraz obronę możliwości wiedzy koniecznej

dotyczącej świata. Jego teorię poznania określa się mianem fundacjonalistycznej, maksymalistycznej i realistycznej. W metafizyce argumentuje za pochodnością świata od bytu absolutnego, osobowego, nieskończonego, wszechwiedzącego, wszechmocnego i nieskończenie dobrego; za odrębnością substancjalną człowieka w stosunku do innych bytów, w tym za niematerialnością najważniejszych działań umysłu ludzkiego oraz za istnieniem wolnej woli. Tezy te skłaniają go do uznania, że sens życia ludzkiego wykracza poza istnienie w świecie materialnym w takiej formie, w jakiej go teraz znamy. W stosunku do swego stanowiska filozoficznego używa określenia: „tomizm egzystencjalny w niektórych sprawach fenomenologizujący”. W estetyce podlega wpływowi fenomenologii w wydaniu Ingardena, a szczególnie – aksjologii fenomenologicznej. Jest autorem takich prac jak: *Wstęp do filozofii* (5 wydań); *Elementy filozofii*; *Wprowadzenie do metafizyki*; *O metodzie teorii poznania*; *Propedeutyka estetyki* (2 wydania); *Zagadnienie punktu wyjścia w filozofii. Teorie relacji: filozoficzne i logiczne*; *Studia i szkice filozoficzne* (3 tomy).

Bartłomiej Uzar – student Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Zainteresowania naukowe oscylują między metafizyką i logiką, zwłaszcza w kontekście scholastycznym, neoscholastycznym i analitycznym. Nr ORCID: 0000-0002-2240-1310

Katarzyna Werkowicz – mgr fizjoterapii i filozofii. Absolwentka studiów licencjackich i magisterskich na Akademii Wychowania Fizycznego oraz na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. W jej dorobku, znajdują się prace naukowe z obszaru medycyny i filozofii. Analizowała takie problemy jak: wstyd w relacji lekarz – pacjent oraz antropologia zawarta w polskim Kodeksie Etyki Lekarskiej.

Bartosz Zalewski – dr, adiunkt adiunkt w Katedrze Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Pracę doktorską pt. „*Humanitas*” w ustawodawstwie Konstantyna Wielkiego obronił z wyróżnieniem 2020 roku. Jest członkiem Naukowego Towarzystwa Tomistycznego oraz Polskiego Towarzystwa Historii Prawa. Jego zainteresowania naukowe dotyczą wpływu chrześcijaństwa na prawo rzymskie w okresie późnoantycznym, rzymskiego prawa karnego i jego

repcji w Europie średniowiecznej oraz wczesnonowożytnej, myśli polityczno-prawnej św. Tomasza z Akwinu.

Nr ORCID: 0000-0001-7508-354X

Michał Zembrzusi – dr hab., profesor uczelniany w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Pełni funkcję Zastępcy Przewodniczącego Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Jest dyrektorem serii wydawniczej „Biblioteka Rocznika Tomistycznego”. Interesuje się problematyką epistemologiczną w starożytności i średniowieczu, a szczególnie problematyką pamięci i teorią intelektu możnościowego i czynnego. Jest współredaktorem książek w serii „Opera Philosophorum Medii Aevii”. W jej ramach w 2012 opublikował autorską monografię zatytułowaną: *Tomasz z Akwinu. Komentarz „O pamięci i przypominaniu”*. W 2019 roku wydał monografię pt. *Filozofia intelektu. Tomasa z Akwinu koncepcja intelektu możnościowego i czynnego*. Jest autorem przekładów: *Tomasz z Akwinu, Komentarz do De hebdomadibus Boecjusza*, (Warszawa 2021) oraz *Tomasz z Akwinu, Kwestia o substancjach duchowych*, (Warszawa 2023).

Nr ORCID: 0000-0003-4647-479X